

General-pukovnik
RADE SUŠA

Teorijsko-metodološki pristup izučavanju fenomena specijalnog rata

*Uvodno izlaganje**

Tema o kojoj danas raspravljamo odavno je razmatrana na stranicama opštevojnog teorijskog časopisa »Vojno delo«, ali možda ne u onolikoj meri kao u realnom životu, u praksi savremenih međunarodnih odnosa. Uviđajući tu okolnost i jasno izraženu tendenciju stalnog širenja fenomena specijalnog rata u svim njegovim dimenzijama i na gotovo svim relacijama međunarodnih odnosa, Savet i Redakcija našeg časopisa odlučili su da ovu pojavu stave u središte svoje pažnje. Ovaj okrugli sto se uklapa u dugoročnu programsku orijentaciju »Vojnog dela« i u neposrednoj je funkciji istraživanja koja se vrše u okviru makroprojekta opštejugoslovenskog značaja »Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ«. Ta istraživanja koordinira i delom, koji se odnosi na ugrožavanje SFRJ specijalnim ratom i oružanom agresijom, realizuje Centar za strategijska istraživanja Generalštaba JNA, u čijim okvirima i deluje naš časopis.

* Ovo uvodno izlaganje autor je pripremio na osnovu priloga radne grupe, koju su sačinjavali: Vladimir Brdar, pukovnik; dr Zlatko Isaković; dr Petar Knežević, pukovnik; dr Ejub Kučuk, potpukovnik; mr Todor Mirković, pukovnik; Boško Todorović, pukovnik; Dušan Vilić, pukovnik u penziji; mr Vojislav Vukićević, potpukovnik u penziji i Redakcija »Vojnog dela«.

Moj zadatak je da u ime Saveta i Redakcije »Vojnog dela« i radne grupe, koja već duže vremena istražuje specijalni rat, izložim neke zaključke do kojih se došlo i neke dileme koje se javljaju na teorijskom planu povodom specijalnog rata ili, bolje rečeno, da pokušam problematizovati neka pitanja iz okvira ovih teme o kojoj ćemo danas raspravljati, a smatramo da su bitna sa teorijsko-metodološkog pristupa izučavanju fenomena specijalnog rata.

U pismu načelnika Generalštaba JNA i pozivu za ovaj okrugli sto dato je i nekoliko osnovnih grupa pitanja i problema o kojima bi trebalo da raspravljamo. Svakako, to nisu obavezna i jedina pitanja da se u raspravi ne bi mogla istaći i neka druga. No, nadamo se da su ponuđena pitanja bila dovoljno izazovna i da su pobudila vaše interesovanje. Umesto da ih ponavljam, pokušaću da izdvojim samo neka od njih koja su u naznačenom smislu bitna za potpuniju spoznaju fenomena specijalnog rata. To su: (1) problem identifikacije i klasifikacije specijalnog rata kao osobene istorijske pojave; (2) premise za pojmovno određenje specijalnog rata; (3) neki aspekti multidisciplinarnog i interdisciplinarnog posmatranja i izučavanja specijalnog rata, kao specifične i veoma kompleksne društvene pojave u savremenim međunarodnim odnosima koji zahvataju sve oblasti društvenog života pa i samu nauku; (4) sadržaj, javni oblici i način vođenja specijalnog rata protiv SFRJ i pretpostavke za uspešno suprotstavljanje neprijatelju u tom ratu.

1. Identifikacija pojave koju nazivamo specijalni rat

Problem identifikacije pojave javlja se u najmanje četiri vida:

a) posredovanost akcija i aktivnosti specijalnog ratovanja preko uobičajenih aktivnosti na svim relacijama društvenih i međunarodnih odnosa, pre svega u sferi političkih, ekonomskih, naučnih i kulturnih odnosa, otežava a u nekim slučajevima potpuno onemogućava da se pojava uoči i prepozna zbog čega se na javnoj strani neizbežno javljaju prividi. Oni se kreću od privida formalne legalnosti nekih destruktivnih i subverzivnih akcija i aktivnosti do privida saradnje, i kada se radi o veoma oštroj konfrontaciji. To svojstvo specijalnog rata da se maskira zaodevajući se nekim legalnim oblicima međunarodne saradnje i normalnim tokovima unutrašnjih društveno-političkih i društveno-ekonomskih odnosa, omogućava akterima specijalnog rata manipulisanje nacionalnim i svetskim javnim

mnenjem koje je postalo ključni limitirajući činilac slobode akcije na vojnom planu. Tu se pokazuje ne samo mogućnost relativno samostalnog ispoljavanja specijalnog rata sa veoma radikalizovanim političkim ciljevima već i neposrednija veza između ovog tipa i klasičnog oblika rata.

Na praktičnom planu naznačeni problem se javlja kao okolnost koja umanjuje mogućnost prepoznavanja pojave i određivanja efikasne kontrastrategije;

b) prostorno-vremenske dimenzije specijalnog rata su praktički neograničene. Kako smo čuli iz izlaganja generala Gračanina, svet neprekidno živi s manje ili više izraženom krizom od završetka drugog svetskog rata. Ona menja intenzitete, težište i način ispoljavanja, prelazeći povremeno u otvoreni ratni sukob na pojedinim tačkama globusa, ali neprekidno traje. Specijalni rat je sastavni deo te krize, bilo da se javlja kao njen uzrok ili posledica. Prema tome, u smislu vremenosti, specijalni rat je permanentna pojava u međunarodnim odnosima, a u smislu prostornosti globalna. Tako određenje prostorno-vremenskih dimenzija specijalnog rata ne znači zagovaranje teze o ratu svih protiv svih, jer se polje delovanja miroljubivih snaga, koje je takođe globalnih razmera, nalazi izvan te pojave. Globalnost specijalnog rata ovde se posmatra sa stanovišta njegove rasprostranjenosti po čitavom globusu, kao sastavnog dela globalne strategije velikih sila, što podrazumeva diferenciranost pristupa izučavanju te pojave, budući da se i ona sama ispoljava diferencirano prema prostoru, ciljevima, sredstvima i metodima. Shodno tome, možemo je posmatrati u tri ravni: na globalnom, regionalnom i nacionalnom planu. Za naše razmatranje čini se posebno zanimljivom ova treća ravan, jer se u novije vreme pokazalo mogućnim vođenje specijalnog rata u kontrarevolucionarne svrhe u okviru globalnih društava, kao relativno samostalna pojava. To su nedvosmisleno pokazali kontrarevolucionarni događaji na Kosovu;

c) raznovrsnost tehnika i taktika ove vrste sukoba i raznolikost oblika ispoljavanja specijalnog rata, budući da se on organizuje i vodi u svim najvažnijim sferama ljudske delatnosti, prilagođavajući svoja sredstva i metode prirodi odgovarajuće delatnosti u koju se uvlači i maskira, na teorijskom planu javlja se problem svođenja svih tih sadržaja i oblika specijalnog rata u sintezi na zajednički imenitelj, s gledišta ocene društvenog karaktera rata i sa stanovišta teorija snaga, sredstava i metoda specijalnog rata. Prema našem uverenju radi se o osobenoj pojavi koja ima svoje ishodište u politici sile. Prema tome, sve te preobražene, u svojoj osnovi destruktivne i sub-

verzivne aktivnosti, bez obzira na njihovu raznolikost pojava oblika, imaju istovetnu sadržinu i društveni karakter, koja se svodi na potčinjavanje i dominaciju kao i u svakom drugom agresivnom ratu. Takvu kvalifikaciju društvene prirode ove pojave ne dovodi u pitanje činjenica što se neke od aktivnosti koje se svrstavaju u sadržaj ovog tipa rata i koje nazivamo specijalnim dejstvima, mogu uspešno primenjivati ili se primenjuju u oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima. Na praktičnom planu javlja se problem iznalaženja, definisanja i primene jedinstvene doktrine i strategije odbrane i zaštite na osnovama različitih, specijalnih taktika i tehnika, koje takođe moraju odražavati specifičnosti svake pojedinačne oblasti ljudske delatnosti u kojoj se vodi specijalni rat;

d) svi navedeni vidovi problema identifikacije specijalnog rata kao svojevrsne društveno-istorijske pojave kumuliraju se i stvaraju još jedan problem teorijske i praktične prirode, a to je problem jasnog i tačnog razlikovanja specijalnog rata u celini i pojedinih njegovih pojava oblika od normalnih, uobičajenih oblika međunarodne saradnje u celini i pojedinih njenih vidova. Taj problem je dvojake prirode.

Prvi aspekt tog problema izlazi iz same prirode i dijalektike međunarodnih odnosa i prirode specijalnog rata. Međunarodni politički proces i bez rata sadrži ne samo saradnju već i konfrontaciju oko različitih interesa i ciljeva koje žele da ostvare globalna društva uobičajenim i legalnim metodama i sredstvima političke borbe. Specijalnom ratu je imanentno ovo drugo — konfrontacija, i to primenom sredstava koja su u svojoj suštini nasilna, što mu daje svojstvo subverzije, ali svoju stvarnu prirodu prikriva i traži svoj legalitet upravo u dvojnom liku međunarodnog političkog i ekonomskog procesa.

Drugi aspekt tog problema izlazi iz determinističke strukture političke i ekonomske krize. Uzroci kriza, kao što znamo, dvojake su prirode. Oni fundamentalni i poslednji uzroci su u protivrečnostima savremenog sveta i svakog globalnog društva i deluju autonomno. O tim protivrečnostima govorio je general Gračanin i na tome se ne bismo zadržavali. Međutim, treba naglasiti da su krize u isto vreme i proizvod subjektivnog delovanja određenih snaga u svetu i u okviru globalnih društava. To znači da su one ne samo objektivno već i subjektivno uslovljene. U tom smislu, specijalni rat možemo smatrati kao jednim od uzročnika a ne samo kao posledicu krize.

Subjektivni činilac je taj koji svojim svesnim akcijama deluje na istorijske okolnosti, a to znači i na sam temelj determinističke strukture krize, ali prvenstveno na smer i način razrešavanja objektivno datih protivrečnosti. Od njega, dakle, značajno zavisi da li će u tom dijalektičkom procesu biti primenjena sredstva otvorenog nasilja (ograničena ili neograničena) ili kamuflirane sile, ili će se taj proces odvijati kontrolisano, primenom legalnih političkih metoda i sredstava. Prema tome, vodeće društvene snage na nacionalnom i internacionalnom planu mogu svojom svesnom delatnošću da utiču na tok i ishod objektivno uslovljenih kriza koje nastaju u istorijskom razvitku čovečanstva, da stišavaju ili da zaoštravaju krizu do krajnjih konsekvenci, otvorenom ili prikrivenom primenom sile u najširem smislu te reči. U krizi kao posledici, teško je razlučiti šta je rezultanta delovanja objektivnih faktora, tj. društveno-istorijskih okolnosti, a šta posledica specijalnog rata kao subjektivne delatnosti.

To dvoje nije lako razlikovati ni u teoriji ni u praksi. U praksi je, svakako, mnogo teže. Zbog svega toga, u teoriji egzistiraju različita gledišta o specijalnom ratu — od negiranja same pojave do njene apsolutizacije, pri čemu se specijalnim ratom proglašava čitava sadržina međunarodnog političkog procesa. Naravno, krajnosti svake vrste su neprihvatljive i od ovog skupa se s pravom očekuje da dâ svoj prilog razjašnjavanju i eliminisanju nedoumica navedenih problema. U svakom slučaju, biće neophodno da se definišu kriterijumi razlikovanja, ne samo uzroka kriza već i razlikovanja kriza i normalnog sadržaja međunarodnih političkih, ekonomskih i drugih odnosa. Ako to ne možemo postići u ovoj raspravi, biće dovoljno i ako ovom raspravom animiramo istraživanja u tom pravcu.

Usko povezano sa problemima vezanim za identifikaciju specijalnog rata je i pitanje pojmovnog određenja tog fenomena.

2. Pojam, nastanak i opšta obeležja specijalnog rata u okviru tumačenja rata uopšte kao društvene pojave

Fenomen specijalnog rata kao društvene pojave nije moguće shvatiti i teorijski definisati odvojeno od opšteg pojma rata. Stoga se najpre treba pozabaviti tim opštim pojmom, kako bi se uočilo da su osnovne polazne primese rata kao specifične društvene pojave i specijalnog rata identične.

Rat je specifična društvena pojava nastala na određenom stepenu razvoja ljudskog društva kojim se — kako Mering kaže — izravnavaju zaoštrene istorijske protivrečnosti. Nemački vojni teoretičar Klauzevic prvi je ukazao na suštinu rata kao složene društveno-istorijske pojave, tvrdeći da je rat produženje politike drugim sredstvima. Za Klauzevica rat je uvek samo sredstvo politike i, kao takav, on se ne može ni zamisliti bez politike. Prema tome, možemo konstatovati da je svaki rat produžetak politike, njeno sredstvo za ostvarivanje ciljeva, a prema opšteprihvaćenoj definiciji ciljeva rata koju je dao Klauzevic, osnovni cilj svakog rata je »da protivnika prinudi na potčinjavanje našoj volji«.¹ Cilj rata, koji uvek određuje politika, jeste neposredni izraz konkretnih materijalnih i političkih interesa i odnosa društvenih moći. I po Lenjinu, rat je dokraja politika. On je produžetak ostvarivanja istih ciljeva istih klasa, samo drugim sredstvima. »Rat je jednostavno produženje politike drugim (upravo nasilnim) sredstvima«.

Iz citiranih stavova lako je uočiti tri bitna elementa definicije rata: (1) rat je sastavni deo, odnosno nastavak politike; (2) rat nije obično produženje politike već njeno produženje drugim (nasilnim) sredstvima, i (3) cilj svakog rata je da se protivnik prisili na potčinjavanje volji suprotne strane u sukobu.

U određenju pojma specijalnog rata kao društvene pojave neophodno je poći od analize njegovih ciljeva, sredstava, uslova vođenja i činilaca koji se angažuju u dostizanju tih ciljeva.

Prvo, koji su ciljevi specijalnog rata? Načelno ovoj vrsti rata određuju se oni ciljevi koje je nemoguće dostići uobičajenom diplomatskom aktivnošću (pregovorima, dogovorima, sporazumima i dr.), ali ih, iz ovih ili onih razloga, nije moguće ostvariti ni oružanom agresijom. Politički cilj specijalnog rata kao i rata uopšte, uvek je taj da se protivniku nametne sopstvena volja, to jest da se on potčini — ekonomski, politički i vojno. Dakle, cilj specijalnog rata je da se protivnik — kako Klauzevic kaže: »prinudi na potčinjavanje našoj volji«. Prema tome, ciljevi specijalnog rata uglavnom se ne razlikuju od onih koji se postavljaju pred neku drugu vrstu rata. Oni neposredno proističu iz politike sa pozicija sile.

Drugo, koja i kakva su sredstva specijalnog rata? Pitanje može da se postavi i drukčije: da li su sredstva specijalnog rata nasilna? Dosta širok pojam »druga sredstva« u Klauzevicovoj definiciji, Le-

¹ Karl fon Klauzevic, *O ratu*, »Vojno delo«, Beograd, 1951, str. 41.

njin je поблиže odredio dodatnom odrednicom »nasilna«. I upravo po prirodi sredstava kojima se koristi, rat se razlikuje od drugih političkih pojava — procesa. Osnovno sredstvo rata u prošlosti, a i danas, jeste oružana borba koju vode oružane snage pomoću oružja koja imaju moć fizičkog uništavanja ljudi i destruktuiranja ekonomske moći protivnika. Iz toga logično sledi da je oružana borba *specijfika diferencija* rata i da svaki društveni proces koji ne sadrži u sebi i oružanu borbu nije rat. Prema tome, ni sve one destruktivne, u osnovi svojoj subverzivne aktivnosti, sračunate na podrivanje unutrašnjih sistema pojedinih država i podređivanje čitavih naroda (što podrazumeva ugrožavanje socijalnog i ekonomskog suvereniteta određenih subjekata međunarodnih odnosa), a koje nazivamo specijalnim ratom — nisu rat u osnovnom značenju tog pojma. Tako poimanje rata kao društveno-istorijske pojave na današnjem stupnju civilizacijskog i u celini društveno-istorijskog razvoja sveta bilo bi dosta pojednostavljeno i neistorično najmanje iz dva razloga: (1) zbog toga što se apsolutizovanjem samo jednog svojstva — moći, uništavanja i razaranja — sredstva nasilja (oružane borbe) zapostavlja njihova svrhovitost, a time i svrha (cilj) rata, i (2) što se previđa mogućnost da u odgovarajućim okolnostima i neka druga sredstva osim oružane borbe, poprime svojstvo nasilnih. S tim u vezi, želimo da ukažemo na dva momenta bitna za svestranije sagledavanje i bolje razumevanje svega ovog:

a) svako sredstvo kojim se služi čovek, kao svesno biće, u funkciji je nekog cilja, tj. ima svoju određenu svrhu. Ono ne sadrži svrhu u sebi. Ako bismo tvrdili da rat, odnosno oružana borba kao njegovo sredstvo, sadrži svrhu u sebi došli bismo do apsurdnog zaključka da je svrha rata fizičko uništavanje ljudi i razaranja civilizacijskih tvorevima, a u krajnjem to bi značilo da čovek u sebi nosi kob samo-uništavanja. Prema tome, ako se sredstva posmatraju odvojeno od svoje svrhe i pri tom apsolutizuju neka njihova svojstva (u našem slučaju moć uništavanja i razaranja), može se doći do pogrešnih zaključaka o suštini pojave u celini. Stoga se čini uputnim da se u analizi pođe od cilja rata, a to je — prisiliti protivnika da podredi svoju volju volji suprotne strane u sukobu. I to je, čini se, središnja tačka u shvatanju i opšteg pojma rata i pojma specijalnog rata i prirode njihovih sredstava. Sredstva svakog rata, pa i specijalnog, moraju biti dovoljno uverljiva da primoraju protivnika na potčinjavanje svoje volje drugome, i po tome su ona nasilna jer nijedan protivnik ne bi nikada dobrovoljno pristao da potčinjava svoju volju drugome, budući da to podrazumeva odricanje od svojih suštinskih interesa.

Iz toga sledi da su i sva druga (nevojna) sredstva rata, koja su pogodna i sposobna (moćna) da proizvedu tu posledicu — nametanje vlastite volje suprotnoj strani — u svojoj suštini nasilna sredstva;

b) u specijalnom ratu, za razliku od rata klasičnog tipa, vojna sredstva nisu primarna, ali nisu ni zanemarljiva. U njemu se vojna sredstva koriste na dva načina: (1) u vidu veoma ograničene primene vojne sile, i (2) u vidu pretnje silom sve do momenta njene upotrebe, gde se nalazi i granica između ta dva tipa rata. I upravo ta činjenica da se primenom nevojnih sredstava pokušavaju ostvariti ciljevi strategijskog značaja, odnosno nametanje protivniku sopstvene volje, ali bez klasične upotrebe oružane sile, predstavlja jedno od osnovnih obeležja specijalnog rata, prema kojem se on i može kvalifikovati kao zasebna vrsta rata.

Treće. Uslovi u kojima se rat vodi određeni su konkretnim stanjem političkih i ekonomskih odnosa u svetskoj zajednici i promenama tog stanja, kao i promenama u strukturi društvene i, u tom okviru, vojne sile. To konkretno stanje i njegove promene određuju i globalne uslove vođenja rata uopšte, pa i specijalnog rata. Može se reći da opšti uslovi, pre svega raspored i odnos moći u globalnim i regionalnim razmerama, determinišu podobnost i izbor sredstava rata, pa prema tome i same vrste rata koji je moguće voditi u određenim uslovima.

Četvrto. U doktrini svakog, pa i specijalnog rata razlikuje se nekoliko bitnih činilaca, među kojima su: 1) snage; 2) sredstva; 3) metodi koji se u tom ratu primenjuju; 4) prostor na kojem se taj rat vodi; 5) vreme u kome se on odvija. U vođenju specijalnog rata, kako je već rečeno, većina tih činilaca nema vremenskog i prostornog ograničenja, ali su ograničena vojna sredstva i metode, dok su nevojna sredstva i metode veoma raznoliki i mnogobrojni.

U specijalnom ratu dominantnu ulogu imaju druga, neoružana sredstva prinude (politička, ekonomska i dr.), o kojima je već bilo reči, i odgovarajuće metode. Saglasno tome koncipiraju se i izgrađuju i specijalne snage. Međutim, bitno je da se uoči da se u specijalnom ratu angažuju isti činiooci kao i u klasičnom ratu, samo u drugačijem kvantitativnom i kvalitativnom odnosu.

Na osnovu kratkog osvrta na bitne strategijske elemente i letimične komparativne analize njihovih svojstava u klasičnom i specijalnom ratu, možemo konstatovati: (1) da su njihovi krajnji ciljevi

identični; (2) društveno-istorijski uslovi u kojima se te dve pojave javljaju i odvijaju određeni su istim suprotnostima u svetskoj zajednici, ali se oni, s obzirom na raspored, odnos i strukturu vojnih moći, i posebno s obzirom na uticaj nacionalnih i svetskog javnog mnjenja, različito odražavaju na oblike ispoljavanja i primene sile. Angažovani činioци i u jednoj i u drugoj vrsti rata su identični, ali je njihov međusobni odnos različit.

Prema tome, polazeći od identičnosti ciljeva klasičnog i specijalnog rata, istovetnosti uzroka i osobenosti uslova u kojima se te dve pojave javljaju i odvijaju, te činilaca koji se u njima angažuju (kao tri bitna elementa koji definišu rat kao specifičnu društvenu pojavu) možemo zaključiti da je *specijalni rat posebna vrsta rata*. Ovim ne zagovaramo teleološku definiciju već se zalažemo za suštin-sku definiciju rata uopšte i specijalnog rata kao posebne vrste, uzimajući u obzir sve bitne polazne premise, a ne samo onu koja se odnosi na prirodu sredstava. Dakle, uzimamo u obzir i posledice u kojima je oteľovljena svrha pojave. Time se izbegava jednostranost u posmatranju pojave i pojednostavljivanje pojma rata uopšte i specijalnog rata kao posebne vrste, ali istorodne pojave.

Iz izloženog možemo zaključiti: (1) opšta definicija rata kao društvene pojave koju su dali Klauzevic i Lenjin dovoljno je široka da obuhvati i fenomen specijalnog rata; (2) uže pojmovno određenje specijalnog rata koje je ponuđeno u uvodnoj reči generala Gračanina čini se prihvatljivim jer na deskriptivan način izražava sva bitna svojstva te svojevršne pojave. Na drugi način i nije moguće definisati tako kompleksnu pojavu.

Pojedine aktivnosti koje danas podvodimo pod pojam specijalnog rata činile su sastavni deo rata od pre više vekova, a neki oblici su i relativno često korišćeni u ratnoj praksi. No, iako su ta sredstva i metode kao specijalna dejstva primenjivani u ostvarivanju određenih interesa od nastanka klasnog društva do danas, oni nisu imali veću ulogu sve do kraja drugog svetskog rata. O specijalnim dejstvima u ranijim periodima može se govoriti samo kao o pojedinačnim, manje organizovanim postupcima kao pomoćnim oblicima dejstava koja su praktikovana radi lakšeg postizanja ciljeva rata oružanom borbom. Međutim, pojava specijalnog rata, kao kompleksnog, planski i sistematski preduzimanog postupka, u teoriji se najčešće vezuje za period posle drugog svetskog rata kada su se vojna sredstva pokazala nedovoljnim da se pomoću njih zaustavi proces svetske

antikolonijalne revolucije i proces društvenih preobražaja kojim su bile zahvaćene i novooslobođene zemlje i one svrstane u blokove. U pokušajima suprotstavljanja takvim kretanjima imperijalističke i hegemonističke snage u svetu su, pored direktne primene vojne sile, sve više pribegavale primeni sile putem specijalnog rata. Na osnovu takve orijentacije imperijalističkih i hegemonističkih snaga došlo je do stvaranja celovitih doktrina i prakse specijalnog rata.

S obzirom na to da se radi o subverzivnoj delatnosti u političkoj i vojnoj praksi velikih sila i blokova, koju one iz određenih razloga žele prikriti, logično je da su se s tim u vezi morale pojaviti i razne zablude i neshvatanja.

Jedna od takvih zabluda vezana je za pitanje — da li doktrina specijalnog rata uopšte postoji kao skup formulisanih i usvojenih pogleda konkretno uzetih zemalja na mogućnosti dostizanja političkih ciljeva strategijskog značaja u međunarodnim odnosima bez klasične upotrebe vojne sile? Ovo utoliko više što se nijedna zemlja ne izjašnjava u prilog postojanja takve teorije i prakse.

Najveći deo aktivnosti i dejstava iz domena specijalnog rata u pravilu je tajan i prikriven. U javnosti se to predstavlja kao aktivnost obaveštajnih službi. Određene dezinformacije u tom smislu lansiraju kreatori tih doktrina, da bi u slučajevima otkrivenih, kompromitovanih i nedozvoljenih aktivnosti u međunarodnim odnosima mogli, prebacivanjem krivice na »neodgovorne« i »samovoljne« postupke »pojedinih« obaveštajnih organa i nevladinih organizacija i institucija, spašavali ugled vlade. U stvarnosti, doktrine specijalnog rata, kao uostalom i druge ratne doktrine, određuju i formulišu politička rukovodstva velikih sila i blokova. Negiranje te činjenice ne bi smelo da nas zavara, kao što ne bi smela da zavara ni činjenica da se ubrzavanjem trke u naoružavanju koje je primarno inspirisano težnjom da se ostvari vojna nadmoćnost na globalnom i regionalnom planu — čime se povećava opasnost od oružanih agresija, pa i opšte vojne konfrontacije — u isto vreme stvaraju povoljniji uslovi za efikasniju primenu posredne strategije, koja se smatra produktivnijom u određenim društveno-istorijskim okolnostima. O tome govori i činjenica da su upravo u jeku zaoštavanja trke u naoružavanju neke blokovske sile svesno opredelile težište svojih aktivnosti na delovanje posrednom strategijom. Prema tome, vojno zaoštavanje do kojeg je došlo u poslednje vreme u direktnoj je vezi sa intenziviranjem specijalnog rata.

3. Neki aspekti specijalnog rata

Specijalni rat je, u načelu, sveobuhvatan i njegovim aktivnostima se zahvataju, kako je već rečeno, sve oblasti ljudske delatnosti. On se vodi istovremeno u duhovnoj i materijalno-proizvodnoj sferi, s tim što težište akcije može biti izraženo u jednoj delatnosti, već prema konkretnim uslovima.

Specijalni rat se u celini izvodi ofanzivno, pa je i osnovni vid dejstava u njemu napad, izražen specifičnim oblicima. U duhovnoj sferi objekti napada su ljudi — njihova svesna i emocionalna sfera, s težnjom da se utiče na njihova opredeljenja, ponašanje i odnos prema određenim sistemima vrednosti. U materijalnoj sferi objekti napada su proizvodne snage i proizvodni odnosi, s ciljem remećenja ili paralizovanja procesa društvene reprodukcije.

1) Svoje političke interese i strategijske ciljeve supersile, odnosno vojno-politički blokovi, ostvaruju raznovrsnim aktivnostima i sredstvima, od kojih su ekonomska sredstva posebno značajna. Reč je, pre svega, o ekonomskim pritiscima i sankcijama koje velike sile i druge industrijski razvijene zemlje, primenjuju prema manje razvijenim zemljama. S obzirom na cilj, angažovane snage, karakter ispoljavanja i posledice koje iz njih proizlaze, ekonomski pritisci su narasli do te mere da se danas, kada se o njima govori, često upotrebljavaju izrazi »ekonomski rat«, »ekonomska okupacija« i sl.

Monopol u naučnom i tehničko-tehnološkom razvoju, s jedne strane, i potrebe bržeg ekonomskog razvoja nedovoljno razvijenih zemalja, što ih upućuje na intenzivnu međunarodnu ekonomsku saradnju, s druge strane, omogućava uspostavljanje sistema dominacije. Neposrednim i posrednim izvozom kapitala, pružanjem tehničke »pomoći« i drugim oblicima »saradnje« industrijski razvijene zemlje pokušavaju, a u mnogim slučajevima i uspevaju, da uspostave posebne oblike subordinacije, kontrole i zavisnosti. Na taj način, one sve snažnije i sveobuhvatnije zahvataju u svoju mrežu zavisnosti mnoge zemlje i regione savremenog sveta.

Radi ostvarivanja posebne ekonomske koristi, a kao sredstvo za nametanje ekonomske i političke zavisnosti, velike i industrijski razvijene zemlje koriste se i sistemom inostranog kreditiranja i finansiranja. Mnoge zemlje u razvoju, u težnji da što pre izađu iz privredne zaostalosti, zadužuju se kod industrijski razvijenih zemalja koje pokušavaju da iznude političke i druge ustupke ili da uspostave određene oblike podređenosti i kontrole u zemljama opterećenim inostranim dugovima.

Izvesno je da su mnoge zemlje u razvoju, u sadašnjim uslovima, ekonomski eksploatisane i izložene raznim oblicima ekonomskih pritiska, pretnji i ucena. To se odražava ne samo na njihovu ekonomsku situaciju već i na vojnu moć i odbrambenu sposobnost. U vezi sa izloženim, postavlja se problem kako izbeći zapadanje u ekonomsku, tehnološku i drugu zavisnost u uslovima očevidne potrebe nerazvijenih zemalja za saradnjom i neosporne moći razvijenih da tu saradnju zloupotrebe za ostvarivanje svojih hegemonističkih aspiracija. Na prvi pogled taj problem izgleda nerešiv. Međutim, naše revolucionarno iskustvo nas uči da nema bezizlaznih situacija. Ova rasprava bi trebalo da podstakne traganje za mogućnim putevima prevazilaženja tog problema, pre svega, drukčijom naučnom politikom i strategijom tehnološkog razvoja osloncem na sopstvene snage. Naravno, iluzorno bi bilo očekivati i tvrditi da bila koja zemlja, pa i naša, može biti potpuno samostalna u tom pogledu, ali je sigurno da se angažovanjem vlastite pameti i domaćih resursa može bitno smanjiti stepen zavisnosti, odnosno da se ta zavisnost može učiniti što više dvosmernom.

2) Psihološko-propagandna delatnost predstavlja najširi oblik specijalnog rata. Propaganda je u savremenom svetu postala sastavni deo i jedna od bitnih komponenti politike sa pozicija sile. Ona predstavlja smišljenu i plansku aktivnost usmerenu na širenje raznovrsnih političkih, privrednih, kulturnih, religioznih i drugih ideja i stavova, kako bi se delovalo na celokupnu ličnost čoveka sa krajnjim ciljem da se izazovu određeni oblici shvatanja i ponašanja koji bi bili u skladu sa propagandnim ciljem.

Ovladavanje svešću masa oduvek je bio cilj politike sile. Danas, u doba nastajanja svetske zajednice ovladavanje svešću čitavih naroda postaje jedan od odlučujućih faktora velikih sila u njihovom pokušaju za dostizanje ciljeva hegemonije i dominacije u svetskoj zajednici. Tako se borba za duhovnu hegemoniju javlja kao sastavni deo borbe velikih sila za opštu hegemoniju i dominaciju u svetu.

Osnovna pretpostavka uspešnosti propagandnih dejstava je poznavanje ekonomskih, klasnih, političkih, kulturnih i drugih obeležja država i socijalnih grupacija na koje se želi izvršiti idejno-politički uticaj u smislu otkrivanja i pogađanja njihovih osetljivih tačaka. Iz toga proističe objektivna potreba za konkretnim saznanjima brojnih nauka, a pre svega sociologije, socijalne psihologije, psihologije ličnosti, etnologije, antropologije, kibernetike, ekonomskih, politič-

kih i drugih društvenih nauka, koje se mogu uspešno upotrebiti za vođenje specijalnog rata, odnosno za suprotstavljajanje specijalnom ratu.

Složene psihološko-propagandne operacije, brižljivo se planiraju i izvode na naučnoj osnovi, u nameri da se na odgovarajući način struktuiraju i uobličuju svest ljudi i društvenih grupa (prijateljskih, neprijateljskih, neutralnih). Planirani i ostvareni ciljevi psihološko-propagandnog delovanja vrlo su različiti i ispoljavaju se u rasponu od konzerviranja postojećih mišljenja, emocija, stavova i oblika ponašanja do njihovog radikalnog menjanja u skladu sa interesima i aspiracijama onih društveno-političkih snaga i institucija koje ta dejstva izvode.

Danas postoje precizno definisane propagandne strategije država (posebno velikih sila), u čijim realizacijama su angažovane specijalne institucije koje okupljaju na hiljade visokostručnih kadrova. U tim institucijama brižljivo se izučavaju ekonomska, klasna, politička, psihološka i kulturna obeležja društava na koja se želi propagandno delovati, kao i tehnike i tehnologije tog delovanja.

3) Kao što se nijedan rat u ljudskoj istoriji nije mogao odvijati bez manjeg ili većeg postojanja i uticaja onih komponenti ljudskog života koje obuhvataju određena područja duhovne kulture, tako se i vođenje specijalnog rata u savremenim uslovima ne može zamisliti bez zahvata i prodora u ta područja. Nažalost, veoma su skromna istraživanja koja bi činjenicama naučne istine dokazivala u kojoj meri su se kultura, nauka, prosveta, umetnost i duhovni život u celini ispoljavali kao činioci rata uopšte, a specijalnog posebno.

Otuda se veoma ozbiljno nameću pitanja: zašto i kako ove sfere postaju privlačne mete i povoljna uporišta za prodor i okupljanje protagonista specijalnog rata, posebno snaga kontrarevolucije i, konačno, da li su ova područja ranjivija nego, recimo, materijalna proizvodnja, oblast prometa, društvene službe i društveno-političke organizacije itd?

Ima pojedinačnih mišljenja prema kojima su kultura, nauka i prosveta, same po sebi, povoljne sfere za infiltraciju i delovanje neprijateljskih snaga, odnosno za prodor nosilaca i protagonista specijalnog rata. Pri tom se polazi od činjenice da su područja duhovnog izražavanja, po svojoj prirodi, više otvorena prema svetu nego druge oblasti društvenog života.

Međutim, teorijski i praktično su neodrživa sva ona shvatanja po kojima se ta područja društvenog života i rada posmatraju izolo-

vano od ukupne ljudske delatnosti, pa i u odnosu na mogućnosti uticaja snaga specijalnog rata. Pa ipak, ne bi smela da se zanemari činjenica, koja se na drastičan način manifestovala i u nekim našim kriznim situacijama, da su stratezi specijalnog rata posebno usredsređeni upravo na područja kulture, nauke i obrazovanja. U ovim sferama živi i radi najvećim delom specijalna grupa koja čini vitalnu odbrambenu snagu svakog društva, a to je onaj deo *mlade generacije* koji obuhvata školsku i studentsku omladinu. U svakom društvu, a to važi i za naše, mlada populacija je glavni izvor vojnog, odnosno odbrambenog organizovanja. Ne treba mnogo da se, pod određenim uslovima, taj sloj izdvoji i pretvori u posebnu kategoriju građana sa elitističko-liderskim ambicijama i supermacijom u odnosu na ostale klasno-socijalne strukture. (Valja se podsetiti nekih teorija i pokreta u Evropi i svetu po kojima je i radnička klasa izgubila vodeću ulogu, pa je mora zameniti inteligencija i studentski pokret.)

Ne bi trebalo zanemariti i momenat zbog kojeg stratezi specijalnog rata računaju na ulogu kulture i duhovnog života u ostvarivanju njihovih agresivnih ciljeva, a to je atak na kulturu ili kulture onih zemalja koje imaju *višenacionalno obeležje*, kao što je, uostalom, slučaj kod nas. Pouke u tom pogledu su nedvosmislene. Svi dosadašnji pokušaji i prodori u kulture naših naroda i narodnosti neprijatelji su iskorišćavali za izazivanje nacionalne netrpeljivosti, razaranje zajedništva, remećenje samoupravnih tokova, pa sve do radikalnih zahvata koji se tiču menjanja društveno-ekonomskih i političkih odnosa zasnovanih na socijalističkom samoupravljanju.

I u samoj kulturi se odigrava snažan proces unutrašnjih antagonističkih sukoba. S tim u vezi je Veljko Vlahović u svojoj poznatoj studiji *Revolucija i stvaralaštvo* pisao: »Događaji koji su se desili u istoriji, naročito u savremenoj istoriji, istoriji XX veka, pokazuju da u razvoju kulture postoji neprekidna borba između snaga humanizacije kulture i napora za njenom dehumanizacijom«.²

Iz citiranog stava sledi zaključak da one snage koje vode dehumanizaciji, odnosno antiljudskom ispoljavanju kulture upravo i čine glavni oslonac i »prednji odred« za vođenje specijalnog rata. Mnogo je primera iz istorije koji govore da se pomoću nauke i kulture mogu realizovati određeni poduhvati sa nehumanim ishodom, kao što su: indoktrinacija masa, agresivna psihologija, rušilački instinkt, fanatizam i dr., čime je omogućeno manipulisanje ljudima.

² V. Vlahović, *Revolucija i stvaralaštvo*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 107.

Sve to govori da u kontekstu teme o kojoj raspravljamo možemo izdvojiti sasvim određene modele kulture, od kojih se realno mogu očekivati agresivni poduhvati na području specijalnog rata:

a) *militaristički modeli* kultura kakve je negovala fašistička ideologija na primerima »sila osovine«, koji su vidni i u nekim režimima savremenog sveta i pomoću kojih se, nažalost, ostvaruju sasvim određeni agresivni ciljevi;

b) *blokovski koncepti* kultura sa svojom određenom fizionomijom i bitnom karakteristikom nametanja ili supremacijom kultura velikih sila i njihovom ekspanzijom;

c) nisu za potcenjivanje i ona zagovaranja u kulturi, odnosno kulturama savremenog sveta, koja se zasnivaju na *defetizmu*, gde se pod plaštom pacifizma, odnosno borbe za mir, zagovaraju čak i takve teorije da je u ime mira opravdano izgubiti i nacionalnu slobodu ili bitno ograničiti nacionalni suverenitet.

Navedeni i slični socijalni modeli kulture, nauke i obrazovanja mogu se smatrati bitnim izvoristima snaga za vođenje specijalnog rata na tim područjima. Razume se da te snage primenjuju veoma raznovrsne metode i sredstva konkretnog ispoljavanja prema nama.

Kulture naših naroda i narodnosti jesu i ostaju otvorene prema savremnom svetu. To je bitna pretpostavka humanističkog ispoljavanja i bogaćenja čovekove kulture koja se ne može ničim ograničiti. Ali humanistička kultura je izložena opasnostima antihumanističkih poduhvata i tu je borba neminovna.

4) Specifične oblike primene sile u savremenim međunarodnim odnosima neophodno je sagledati i kao relativno samostalno delovanje vojnog faktora. Stiče se utisak da se u razmatranju uloge specijalnog rata u ostvarivanju imperijalističkih i hegemonističkih ciljeva suviše ističu specifični oblici primene sile u sferi ekonomskih i političkih odnosa, a da se pri tom zaboravlja na ulogu i veoma izraženi trend jačanja militarizma. U razmatranju uloge vojnog faktora u strategiji specijalnog rata akcenat se stavlja na funkciju zastrašivanja i posrednog delovanja, što nije sporno, ali se time implicitno uloga vojnog faktora svodi na epizodu. Međutim, ogromni ljudski i materijalni potencijal koji je danas koncentrisan u vojno-političkim savezima jasno ukazuje na sve značajniju ulogu vojnog faktora u političkom i društveno-ekonomskom životu svake zemlje koja vodi spoljnu politiku sa pozicija sile, a posebno u koncipiranju i vođenju takve spoljne politike.

Stalno narastanje vojnih snaga i porast vojnih izdataka, kao i jačanje vojnoindustrijskog kompleksa, imaju za posledicu sve češću primenu vojnih pritisaka i demonstraciju sile (razni manevri i vežbe), proširivanje postojećih i stvaranje novih vojnih baza i preduzimanje drugih aktivnosti, kao što su: uskraćivanje ili ograničavanje nabavke naoružanja i vojne opreme trećim zemljama, ostvarivanje vojne blokade, učešće u zavodjenju unutrašnjeg reda ili preduzimanje vojnih intervencija i drugih agresivnih akata. Dakle, vojni faktor nije sekundarno sredstvo ni u strategiji specijalnog rata već relativno samostalan činilac koji, osim pretnji i zastrašivanja, ima i neposrednu ulogu u izvršnim funkcijama globalne politke i strategije supersila.

4. Vođenje specijalnog rata protiv SFRJ

SFRJ kao samoupravna i nesvrstana zemlja, srednje razvijena i značajnog geostrategijskog položaja, jedna je od onih zemalja protiv koje se planski i sistematski koriste najraznovrsnije metode i sredstva specijalnog rata u pokušajima ostvarivanja interesa velikih sila, njihovih vojno-političkih grupacija i drugih reakcionarnih snaga u svetu. Razlozi takve aktivnosti su u shvatanju da se ti interesi ne mogu ostvariti vođenjem oružane borbe bez ogromnih rizika, s obzirom na iskustva jugoslovenskih naroda u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, efikasan sistem opštenarodne odbrane, spremnost svih jugoslovenskih naroda i narodnosti da brane svoju slobodu i nezavisan razvoj i međunarodni ugled Jugoslavije.

Ciljevi vođenja specijalnog rata protiv SFRJ mogli bi biti:

1) s obzirom na veoma značajan geostrategijski položaj Jugoslavije za odnos snaga u Evropi između dva suprotna bloka, suprotstavljene strane nastoje da ostvare odgovarajući uticaj na jugoslovenskom prostoru i steknu određene blokovske pozicije, što bi istovremeno predstavljalo značajnu vojno-političku prednost ne samo u Evropi već i na Bliskom i Srednjem istoku i u delu severne Afrike. Oba bloka tu prednost priželjkuju i nastoje je postići, koristeći se najefikasnijim metodama i sredstvima specijalnog rata;

2) nezavisna spoljna politika Jugoslavije i njena izražena aktivnost u pokretu nesvrstanosti suprotna je blokovskoj politici i aktivnostima velikih sila. SFRJ se aktivno angažuje u borbi za mir i menjanju postojećih političkih i ekonomskih odnosa u svetu, protiv svih oblika porobljavanja, dominacije i zavisnosti, za razoružanje i prevazilaženje blokovske politike i sadašnjeg stanja u odnosima

između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Takva aktivnost Jugoslavije ne odgovara politici i delovanju velikih sila koje nastoje ne samo da očuvaju postojeće stanje i dominaciju u međunarodnim odnosima već i da ostvare nove sfere uticaja. Zbog toga, razbijanje ili neutralisanje pokreta i politike nesvrstavanja jedan je od osnovnih ciljeva vođenja specijalnog rata protiv zemalja koje vode takvu politiku, a naročito onih koje u nesvrstanom pokretu imaju veliki ugled. U tom cilju, velike sile nastoje da promene spoljnopolitičku orijentaciju SFRJ i njene glavne aktivnosti usmere tako da budu u skladu s blokovskim interesima. S obzirom na veliki ugled Jugoslavije u pokretu nesvrstanosti i u celom progresivnom svetu, napad velikih sila na njenu nesvrstanu politiku sračunat je na to da se time potkopaju temelji celom nesvrstanom pokretu i pokažu kako svet nema drugih mogućnosti, osim svrstavanja u blokove;

3) unutrašnji društveno-politički i ekonomski sistem SFRJ zasnovan na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i socijalističkom samoupravljanju bitno se razlikuje od društvenog sistema zapadnih zemalja zasnovanog na privatnoj svojini i prisvajanju rezultata kolektivnog rada, što će reći na kapitalističkoj eksploataciji klasa, i od društveno-političkog sistema zemalja tzv. realnog socijalizma, zasnovanog na državnom vlastištvu nad sredstvima za proizvodnju. S obzirom na to da je politički sistem socijalističkog samoupravljanja u nas bitna determinanta svih naših aktivnosti i našeg ponašanja kako u odnosu na pitanja unutrašnjeg razvoja tako i u međunarodnim odnosima, reakcionarne snage u svetu nastoje da onemoguće ili preusmere njegove osnovne pravce, kako bi se stvorili povoljni uslovi za postepeno menjanje ukupnog društvenog stanja. Time bi se samoupravljanje kao društveni odnos kompromitovalo i pokazalo samo kao neuspešan jugoslovenski eksperiment i otklonile moguće implikacije jugoslovenskog primera u oba navedena socijalna sistema, kojih se i na jednoj i na drugoj strani, ne bez razloga, pribojavaju.

Razume se, da ovde nije reč o uzrocima već o motivima vođenja specijalnog rata protiv SFRJ. Uzroci su u odnosima i procesima koji su analizirani u izlaganju načelnika Generalštaba, pa nema potrebe da to ponavljamo.

Suočavajući se s otvorenim i prikrivenim delovanjem velikih sila s pozicija sile radi očuvanja postojećeg stanja u međunarodnim odnosima i proširenja sfera uticaja kao i s njihovim konkretnim akcijama protiv samoupravnog, slobodnog i nezavisnog razvoja SFRJ, naše društvo je uspeło izgraditi takve društveno-političke pretpo-

stavke koje su osnova uspešnom suprotstavljanju svim oblicima neposredne ili posredne upotrebe sile imperijalističkih, hegemonističkih i drugih reakcionarnih snaga u svetu. Te pretpostavke su: (1) odlučna orijentacija na razvijanje i jačanje samoupravne svesti i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa; (2) trajno opredeljenje za politiku nesvrstavanja u spoljnopolitičkoj orijentaciji SFRJ; (3) neprekidno jačanje odbrambeno-zaštitne sposobnosti društava na osnovama koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite; (4) stalno i organizovano praćenje i izučavanje teorije i prakse specijalnog rata, posebno onih njegovih metoda i sredstava koja se koriste protiv SFRJ; i (5) stalno informisanje i edukacija svih subjekata društva i njihovo osposobljavanje za uspešno suprotstavljajanje svim oblicima posrednog i neposrednog delovanja unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja.

Razvojem samoupravljanja jača i odbrambeno-zaštitna funkcija našeg društva i njegova sposobnost za uspešno suprotstavljajanje svim oblicima ugrožavanja bilo unutrašnjeg ili spoljnog neprijatelja.

Nezavisna spoljna politika Jugoslavije, zasnovana na izvornim principima pokreta nesvrstanosti, obezbeđuje jačanje ugleda naše zemlje u svetu i njenog položaja u međunarodnim odnosima. Takva njena spoljna politika obezbeđuje joj velik broj prijatelja i podršku svih miroljubivih i progresivnih snaga u svetu u suprotstavljajnju svakoj vrsti agresije. Prema tome, jačanje nezavisne i nesvrstane politike Jugoslavije jedan je od bitnih činilaca odbrambene i zaštitne moći naše zemlje.

Razvoj sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i jačanje odbrambeno-zaštitne sposobnosti svih struktura društva jedna je od bitnih pretpostavki za uspešno suprotstavljajanje svim oblicima oružane i neoružane agresije protiv SFRJ. Visok stepen borbene spremnosti odbrambeno-zaštitnog sistema značajan je činilac odvracanja i sprečavanja ne samo oružane agresije već i pokušaja upotrebe prikrivenih metoda i sredstava specijalnog rata. Funkcionisanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite moraju se posmatrati u njihovom jedinstvu, jer bez učešća širokih narodnih masa u svim odbrambeno-zaštitnim poslovima ne može se ostvariti potpun uspeh.

Političko-ekonomska struktura našeg društva omogućava svim subjektima upoznavanje sa svim bitnim pitanjima društvenog života i problemima njihovog rešavanja. Međutim, pojedini subjekti društva nisu uvek dovoljno svesni svih opasnosti s kojima se suočavamo

delovanjem različitih neprijateljski raspoloženih snaga prema SFRJ, koje se koriste različitim metodama i sredstvima specijalnog rata. Neke negativne pojave u društvu ukazuju na to da je neprijatelj uspeo da osvoji neke pozicije, s kojih deluje. Protiv takvih pojava moramo se energičnije boriti angažovanjem svakog pojedinca, što znači da se osposobljavanje svih subjekata društva za izvršavanje zadataka iz oblasti društvene samozaštite i njihovo potpuno upoznavanje sa svim aktuelnim i potencijalnim opasnostima mora sprovo-
diti planski i potpuno. Jer, uspešno suprotstavljanje delovanju snaga specijalnog rata, koje znači, u stvari, napad na čitav sistem vrednosti našeg socijalističkog samoupravnog društva, moguće je samo anga-
žovanjem širokih narodnih masa.

Ovaj skup treba što više da osvetli pretnje i ukaže na moguć-
nosti i puteve ostvarivanja integralne bezbednosti SFRJ. Toj svrsi
trebalo bi da posluži i ovo uvodno izlaganje koje nema drugi cilj
no da, kao što sam na početku rekao, problematizuje neka pitanja
i sugerise smer rasprave o ovoj kompleksnoj pojavi. Naravno, kri-
tički pristup se i podrazumeva i očekuje na jednom ovakvom skupu.